

K. SZOBOSZLAY ÁGNES

Nevek búvópatakja

(Vizsgálódások Németh László írói névadása körül)

Németh László meghatározó írói élménye Mezőszilas, apja – Németh József falusi rokonsága: „a búr család”, amelyet az író születése idején kezdtek tréfásan így nevezni. A szerteágazó nagy „pógár”-család rokoni kapcsolatai révén szinte az egész Magyarország beszivárog ebbe az élményanyagba: a falun maradottak, az elkívánkozóak, az otthon biztos talaját elvesztő elvándorlók, parasztpolgárok, bérlők, vállalkozók, a falusi dzsentirréteg, tanultak és iskolázatlanok, hogy csak néhány emberi összetevőjét emeljem ki ennek a gazdag világnak. „Az itt felvillanó alakok embermitológiám törzsalakjaivá lettek, s az Emberi színjáték-ban, Gyász-ban, Utolsó kísérlet-ben, sőt az Iszony-ban, Irgalom-ban is visszatérnek” (Negyven év 74). Írói feudumává lett a mezőföldi falu, s ő megszállta műveiben „azt az életdarabot, amelyet a Horváthné meghal csak kijelölt” (uo.).

Nemcsak a Negyven év-ben, azaz az életműsorozatot indító pályaképpen felsorolt regények anyagát szállította a falu, „megtörtént dolgokon alapultak” az ún. mezőföldi novellák és a kortárs-drámák témái is. (Kortárs-drámáknak nevezem a Társadalmi drámák két kötetében megjelenteket a Sámson kivételével és a Mai témák c. kötetben kiadott Az utazás-t és a Nagy család-ot, összesen tizenegy drámát.) A kortárs-drámák mindegyike át van szöve életrajzi mozzanatokkal, s mind kötődik valamilyen módon az írói feudumhoz, a mezőföldi tájhoz, ha másként nem, pl. valamelyik szereplő származása révén. „Az öreg tanár: Szilasi, hisz szilasi volt az is, aki nélkül nem ábrázolhatok tanárt” – utal Németh József modellszerepére A Nagy Család történeté-ben (Mai témák 195). Az utazás központi alakja két tanármodell után kapja a nevét. „A szovjet utas, a tekintélyes tanár: Karádi lett; legkiválóbb vásárhelyi kollégánk emlékére (...); azontúl József és földrajz-történet tanár, mint apám” (Hogy kell vígjátékot írni? In: Mai témák 18).

A szilasi Németh-porta kertjében, a bogárdi diófák alatt békebeli vakációkon, háborús szénzünetekben felhalmozott élményanyag, emberi viszonylatok az egész írói pályán, „a fényrejtés káprázó keresgélésétől a fénytől megválás búcsúszaváig” meghatározó jelentőségűek voltak. Németh László novellái, regényei, kortárs-drámái ezt az anyagot forgatják az író vegykonyhájában, ennek a szálai fonódnak egybe a művek cselekményében, ebből a

matériából helyez alakokat, viszonyokat, helyszíneket az írói mondanivaló nagyítóüvege alá.

Ez az egytömbű élményanyag nyomot hagy Németh László névadási eljárásán. A szereplők neve gazdagon futó bűvópatakként szivárog át egyik műből a másikba, hogy a névvel is összekösse a modellül szolgáló alakokat. Ebből a szerzteágazó viszonyrendszerből választottam ki öt férfinévvel, öt jellemet, s ezeket gyakoriságuktól és fontosságuktól függetlenül betűrendben mutatom be.

Imre, a kisebbik fiú. Meghatározó életrajzi háttere a Németh Péter – Németh József testvérpár, az író nagybátyjának és apjának kapcsolata. Németh László *Imré*-i a mesebeli kisebbik fiúval mutatnak rokonságot. Illik rájuk az a jellemzés, amelyet az író vásárhelyi tanítványának, Czeglédi Nagy Pálmának írt, igaz hogy a tanárgyerek tanítványt és saját magát rajzolva:

Kicsit mulya és magányos,
Úgy nyomja orrát a rácshoz,
Melyen túl az élet lobban (...)

A kisebbik fiú az apai házból tanulás révén városba kerül, „úrino” vesz feleségül. A házasságban a felesége a meghatározó szerep, s ő eltúriszenved a papucshős-szerepet. Az *Imre*-figura érzelmi meghatározó szerepe a kicszaládon kívül valósul meg. Az *Iszony*-ban *Takaró Imre* a bátyja cigányozó éjszakáit csak a villanypózna mellől figyeli, a társalgásban nem az asztaltól, hanem csak a kredenctől vesz részt, passzivitását cigarettája füstje mögé rejti. „Imre és a mulatás? – felelt helyette is Sanyi. – Imre nem szokott mulatni. Ő jelen van. Neki ez a sajátossága. Leül egy székre, átdobja egymáson a hosszú lábait és néz (...). Aztán átmegy egy másik székre, és megint csak jelen van. Ezért olyan eszményi elefánt” (*Iszony* 18). Mégis Imre az, aki iránt Kárász Nelli elnevelt és világgal elegyedni nem tudó lelke valami szerelemfélét dédelgetett. Csendje, passzivitása ellenére ő világít bele egy mondatával Nelli szenvedésekkel teli házasságának titkába. „Magának oda kiinn jobb volt, ugye? – szólalt meg csendesen (Nellihez fordulva). – Hol? A pusztán? (...) Az, hogy épp ezt a kérdést tette fel, arra vallott, hogy lát, ért, a kezében vagyok, de arra is, hogy foglalkozik velem (...). – Két ember viszonya nagyon sötét dolog (...). Főként a házasságban” (*Iszony* 347).

Az Utolsó kísérlet *Molnár Imré*-je felesége és fia helyett unokaöccsével, Jó Péterrel alkot a vérségi családnál szorosabban összekötő érzelmi közösséget. Molnár Imre járásbíró tudós hajlamokkal megáldott-megvert paraszti származék, a falun maradt Molnár Sándor öccse. Felesége viharos kitöréseit szelíd nyugalommal, bölcsességgé érett szerelemmel szemléli. Sokszor cél-táblája bátyja fricskázó megjegyzéseinek, aki – bár becsüli benne a tanult

testvért, az asszonynak behódoló férfit lenézéssel kezeli. Csak Jó Péter néz fel rá mindent elnéző, megbocsátó szeretettel és becsüléssel.

Takaró Imre legalább egy remény erejéig megváltás lehetett volna Kárársz Nelinek. Molnár Imre megváltást hozott a faluról szökni is próbáló, tanulni akaró, a paraszti sors húzásával gyerekkora óta küzdő Jó Péternek. A Villámfénynél Nagy Imré-je a családján túlnyúlva egész emberi közösségnek kínálja a megváltást, a tartalmasabb, emberibb élet lehetőségét. Reménytelen harcának csak a minden köteléket elvágó magány lehet a kimenetele.

István, a féltő apa. Az egy-két kevésbé jelentős István-t, Pistá-t, Pisti-t, Pityu-t leszámítva Németh László írói panteonjának ritkasága az István nevű központi szereplő. Az Utolsó kísérlet-ben Jó István, a Jó Péter apja szótlán, kemény, értékeit tudó és védő ember. Féltő gonddal, kevés szóval próbálja fiát a falusi-paraszti életen túli világtól visszatartani, aki otthonról a magasabb iskolák felé vágyódik. Az apa többször is megkísérli fiát a maga értékeihez kötni. A paraszti élet szépségeit közösen végzett szántás-vetésben, szőlőművelésben csillogtatja meg Péter előtt, önálló, felelős munkába vonja be a cséplőgép mellett. Csendes szóval oktatja az általa tudott, megélt, megtapasztalt dolgokra, majd a már Vajton tanuló, városra szakadt fiút menti haza a háborút követő kommün felfordulásából – féltő szeretettel, de minden magyarázat nélkül. Az apát, a tekintélyt körülfogó „hidegövön” át Jó Péter félmondatokból is megéri már a szándékot, a féltést, a nyugtatást. Az apa szeretete nem cirógató majomszeretet, hanem a kisgyerekekben, majd a felnövő fiúban is a másik embert becsülő mezőföldi pátriárka mély vonzalma.

József, a jótevő. Az Imré-k rokona a kisebbik testvérségben. Művelt tanárember, aki minden közösség számára megtalálja a tanítanivalót. Ez a tanítás lehet ismeretek nyújtása. A József-típus legteljesebb rajzát az Irgalom Kertész József tanár úr alakjában kapjuk. „Olyan kedves ember (...). Úgy elmagyarázgat nekünk, felnőtteknek is. Az ember csak bámul, mi minden van abban a szelid fejében. Még a falum nevét is – innen Orosziból vagyok – , mit ki nem hoz abból: ruszokat, normannokat” – áradozik egyik tanítványának anyja Ágnesnek az apjáról (Irgalom 365). Ez az apa lelkeket hódít, ha diákjai humorizálnak is rajta.

A József nevet viselő tanárok, apák tanultságuk, városi életük ellenére sem szakadnak el a felnevelő paraszti környezettől. A „tanár urat” falun maradt bátyja csipkelődéseitől eltekintve felnevelő környezete a tanult embernek kijáró tisztelettel kezeli. Minden rokon esküvőn ő a násznagy, de az Irgalom-ban a hétéves fogságból megtérő, skorbuttól elgyötört Kertész Józsefet a helyi hatalmasság, a képviselő – a család meghunyászkodó asszisztálása mellett – kitérja ebből a mindig büszkén vállalt feladatából. A megaláztatást

zokszó nélküli megértéssel, bölcs belenyugvással veszi tudomásul, de a tük-rösi rokonlány esküvőjén csupán meghívott rokonként mégsem vesz részt.

A paraszti rokonságban – a valóságban és a Németh László-művekben is – erkölcsi példájával egy-egy *József* játssza a békítő, a rokon-torzszalkodásokat, örökség-harcot elsimító, az egymást maró sógorokat egy Erzsébet-napi asztalhoz szelíd makacssággal odakényszerítő jótevő szerepét. Ha *Imre* a kisebbik fiú szerepét példázza, *József*-nél az apát fiaival megbékí-tő egyiptomi József-re gondolhatunk.

A *József*-jótevőt, a megértő, mindenből pedagógiát gyúró apamodellt nemcsak az író alkotásaiból állíthatjuk össze. Németh József 1993-ban megjelent feljegyzései és naplója is segítségül szolgál a *József*-jelenség meg-fejtéséhez. Az *Irgalom*-ban Németh László ebből az apai örökséggént ráma-radt írásból sok részletet szó szerint átvett.

A szibériai fogság, betegség, családi problémák sem az irodalmi alak *Jó-zsefek*-nek, sem a modellül szolgáló apának az alapvető jellemvonásait nem tudják megváltoztatni: becsülését, szeretetét családjá, rokonsága iránt, ra-gaszkodását a szülőföldjéhez, az örök-optimista pedagógusi hitet, hogy pél-dával, türelemmel mindenki pozitív irányba formálható. A *József*-ben a nagy műveltség és a paraszti bölcsesség jól kiegészíti egymást.

Péter, a kőszikla. „A fiú legyen Péter, ez a név – parasztcsaládunkban nemzedékeken át a majoreszko neve – a mi időnkben afféle középosztályi »uri-kukó«-név lett, amellelt mégis »petrus«, azaz szikla” (A Nagy Család története. In: Mai témák 195).

Az író családjában az első földszerző Péter, és Péter a már kétszáz holdat meghaladó birtok tulajdonosa, a nagy gyarapító, Péter az író nagybátyja, az apai ház örököse, s a huszonnégy unokatestvér között is van Németh Péter.

A Gyász-ban *Horváth Péter* bácsi ott áll a szerencsétlenül járt Kovács Sándor, a Kurátor Zsófi férjének holtteste mellett. *Kertész Péter* bácsi az Iszony-ban már több mint a halálos dráma passzív szereplője. Ő az egyedüli, aki a Takaró Sanyi halála után Nelli segítségére van. „Az öregben furcsa változást idézett elő az öccse halála. Attól fogva, hogy Jókuti átadta neki a ravatal gondját, állandóan intézkednie kellett. Ő azt mondta: értünk teszi, ebben rója le a gyászát, de lassankint belemelegedett az ügyekbe. A temetés után jöttek a pénzbajok. (Péter bácsi a malomellenőrrel)... számígtatták, hogy mit lehet nekünk megmenteni (...) Az árendábaadás azonban még elhú-zódott egy darabig. Azt Kertész bácsi szándékosan húzta. – Ki vesz ma föl-det bérbe? – hümmögte. Aztán olyat is mondott, hogy öreg ember létire ő maga is nekilátna; odaköltözne hozzánk, csak én lennék segítségére” (Iszony 505).

A Péter „bácsik” mellett felsorakoznak a fiatal Péter-ek. A Cseresnyés Pór Péter-e sziklaszilárd elszánással építi az életét. A Nagy Család-ban Péter szülei házasságának felbomlásakor még nem tud anyja magasabb erkölcsisége mellé állni. Külső hatások azonban megedzik a még „cseppfolyós” jellemet.

A Péter-kőszikláság, pozitív emberség az Utolsó kísérletben, Jó Péter alakjában nyert nagy formátumot. Makacsul kitart – minden marasztaló akció ellenére – tanulási szándéka mellett. Új környezetében, Vajton, a katolicizmus fészkében, a szerzetestanárok tanítványaként egyre erősebben érzi az otthonról hozott kálvinizmus megtartó erejét. A jellem még befolyásolható, mikor szorongó szégyenkezéssel lépdel parasztkucsmás apja mellett a vajti főtéren, majd – igazi Péter-ré szilárdulva – dacos-büszkén vállalja szüleit, származását. A regény utolsó lapjain egy apjáról-anyjáról készült fotográfia segítségével Konstantinosz Tusinak, „a másik mester”-nek is betekintést enged ebbe a számára idegen világba. Jó Péter nagyhatású tanáraival – Jób Arzénnal és Barbián Miklóssal – szemben is megőrzi lelke-jelleme függetlenségét. Szilárdságának Achilles-sarka a Tusi iránti szerelem. Ő is behódol. Behódolása nem emberi gyengeség, hanem a másik ember iránti szerelem gyengédsége.

Sándor, a nagytermészetű. Kovács Sanyika, a Gyász-ban Kurátor Zsófi egyetlen fia, kisgyerekként meghal. Ez a kis Sanyi, ez az emberpalánta már viseli a duhajság, vadság felnőtt *Sándorok*-at jellemző vonásait. Játékaiban csak parancsolni szeret, mint az Emberi színjáték legifjabb *Horváth Sándor*-a. Németh László *Sándor*-ai, mint erre egy beszélgetésben J. SOLTÉSZ KATALIN felhívta a figyelmemet, az uralkodni, uraskodni, parancsolni szerető és tudó, a feleséget nem társnak, hanem betörni való házicselédnek tekintő, otromba férfigóg megtestesítői.

Az Emberi színjáték, az Akasztófavirág három nemzedéket képviselő öreg, apa és fia *Horváth Sándor*-ai, az Utolsó kísérlet három *Molnár Sándor*-a, a vagyonszerző, a gyarapító s a vagyon adta előjogokat élvező három generáció az *Imré*-k és *József*-ek ellenében az idősebb testvér, aki a családjában tekintélynek örvend. „Csak a Sándor, jaj, csak a Sándorunk. A mindent jobban tud, annál minden csupa cukmis, mert az a ti bátyátok (...). Úgy meredeztek arra a kapzsi bátyátokra, mint valami ótári szencségre” (*Horváthné* meghal. In: *Negyven év... 79*). Az Akasztófavirág, az Emberi színjáték, az Utolsó kísérlet *Horváth Sándor*-ait, ill. *Molnár Sándor*-ait, a három nemzedéket, az *Iszony Takaró Sanyi*-ját, az *Irgalom Kertész Sanyi*-ját összefoglalóan jellemzi a Gyász-ban *Kovács Sándor* leírása. „Nagy természete volt a Sándornak, nemigen szerette a gazdaságot, őrmester volt a háborúban, és megszokta az urizálást. Vadászni, sörözni, könyvet olvasni, bricsesz nadrágban járni,

erre volt esze” (Gyász. In: *Negyven év ... 558*). *Horváth Sándor, Takaró Sanyi, Kertész Sanyi* tanulja el a katonaságnál az ivást, pofozkodást, *Horváth Sándor* járja a kommün után a különítményesekkel az Emberi színjáték és az Akasztófavirág faluját a kisember-kommunistákra vadászva. *Horváth Sándor* golyója teríti le Boda Zoltán, a cigánysori kuruzsló-szentet, „és belerúgott az emberbe, akit leterített” (Emberi színjáték 605). Mintegy írói igazságszolgáltatásként egy tévedt golyó végez a Gyász-ban *Kovács Sándor*-ral is.

A név emberi jellemet előhúzó erejét, szimbolikus alakot formáló voltát leginkább a *Sándor* szolgálja.

A nevek bűvópatakszerűen csak egyik oldala a kérdésnek, annak a mechanizmusnak, ahogy az író képzeletében alakok-jellemek és nevek megjelennek. A másik oldal a jellemek rokonsága, ahogy más-más név alatt felbukkannak Németh László emberi színjátékának folyamában.

Felhasznált művek

VEKERDI LÁSZLÓ: Németh László – alkotásai és vallomásai tükrében. Arcok és vallomások. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1970.

Németh László élete képekben. Gondolat. Budapest, 1985.

NÉMETH JÓZSEF: Hét év (1914–1921) – Napló (1898–1911) Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1993.

Németh László műveiből

Iszony. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1957.

Társadalmi drámák I–II. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1958.

Mai témák. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1963.

Negyven év – Horváthné meghal – Gyász NML (= Németh László művei) Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1969.

Utolsó kísérlet I–II. Kocsik szeptemberben – Alsóvárosi búcsú – Szerdai fogadónap – A másik mester. NLM 1969.

Emberi színjáték. NLM 1973.

Irgalom. NLM 1984.